

Leksikološki savjeti Stjepka Težaka

Jurjević, Karolina

Master's thesis / Diplomski rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:871170>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-10**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti

Karolina Jurjević

Leksikološki savjeti Stjepka Težaka

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić

Osijek, 2012.

Sadržaj

Sažetak	
1. Uvod	4
2. Život i djelovanje Stjepka Težaka	5
3. Jezikoslovni rad	7
4. Važniji hrvatski jezični savjetnici	9
5. Jezični savjetnici Stjepka Težaka	11
6. Hrvatski naš svagda(š)nji	12
6.1. O žargonu	12
6.2. Analitička i sintetička komparacija pridjeva	14
6.3. Etnici i ktetici	15
7. Hrvatski naš osebjuni	17
7.1. Gramatički rod kao razlika	17
7.2. Djed Božićnjak ili Božićko s božićnicom	19
7.3. Stručne ili strukovne škole	20
8. Hrvatski naš (ne)zaboravljeni	23
8.1. Kroatizmi	24
8.2. Srbizmi	25
8.2.1. Slovopisne i pravopisne razlike.....	26
8.2.2. Glasovne razlike.....	26
8.2.3. Naglasne razlike.....	27
8.2.4. Oblične razlike.....	27
8.2.5. Sintaktičke razlike.....	28
8.2.6. Rječničke razlike.....	28
8.3. Rusizmi	29
9. Hrvatski naš (ne)podobni	33
9.1. Riječi izricanja standardne i nestandardne	33
9.2. Glagol na čelu duge povorke	35
9.3. Standard – što je to?	36
10. Prilozi	39
11. Zaključak	40
Literatura	41

Sažetak

U radu se, na odabranim primjerima, prikazuje opsežan savjetodavni i puristički rad Stjepka Težaka. Na samome početku upoznajemo se s Težakovim životom i njegovom jezikoslovnom djelatnošću koja ima bogatu tradiciju. Nadalje, navode se važniji jezični savjetnici u Hrvatskoj koji predhode upoznavanju s Težakovim jezičnim savjetnicima. Naime savjetodavna djelatnost profesora Težaka poznata je širem krugu čitatelja. Riječ je o knjigama – zbirkama (*Hrvatski naš svagda(š)nji*, 1991., *Hrvatski naš osebujni*, 1995., *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*, 1999., *Hrvatski naš (ne)podobni*, 2004.), skupu pojedinačnih radova i raprava nastalih u različito vrijeme i u različitim prigodama. No svaka je knjiga sustavno ustrojena, koncepcijski povezana i metodološki oblikovana, slijedeći zajedničku, prepoznatljivu nit Težakova znanstvenog izričaja. U radu su iz svakoga savjetnika izdvojena tri članka koja obrađuju zanimljiva jezična pitanja te daju odgovore na moguće nedoumice.

Ključne riječi: Stjepko Težak, jezični savjetnik, jezik hrvatskoga naroda, inojezični nasrtaji, jezična sloboda

1. Uvod

U radu je obrađena tema o jezičnim savjetnicima Stjepka Težaka. Savjetnici su poredani kronološki te su izdvojena tri članka iz svakoga savjetnika. Naime iz **Hrvatskog našeg svagda(š)njeg** preuzete su teme: *O žargonu* u kojoj Težak ističe da žargonske riječi mogu služiti kao izvorište za napajanje književnoga jezika, *Analitička i sintetička komparacija pridjeva* u kojoj profesor Težak zaključuje da ne bi trebalo proširivati i anlitičkim komparativom narušavati sustav pridjevske komparacije, *Etnici i ktetici* u kojoj nam Težak daje definiciju etnika i ktetika te izdvaja osnovna pravila o prenošenju etnika i ktetika u književni jezik. Iz savjetnika **Hrvatski naš osebujni** izdvojena su također tri članka: *Gramatički rod kao razlika* u kojemu Težak upozorava na razlike u gramatičkome rodu između hrvatskoga i srpskoga jezika, članak *Djed Božićnjak ili Božičko s božićnicom* u kojemu preporučuje Božička nad Djedom Božićnjakom te *Stručne ili strukovne škole* u kojemu Težak navodi da je sa stajališta komunikacijske učinkovitosti korisno razlikovati *stručni* i *strukovni*, vežući ovaj potonji pridjev za škole, saveze, ministarstva i sl. Nadalje, iz savjetnika **Hrvatski naš (ne)zaboravljeni** izdvojena je tema *O kroatizmima* u kojoj Težak ističe da nisu jednostavna mjerila po kojima se sigurno ustanovljuje što je kroatizam, a što srbizam, zatim slijede teme *Srbizmi* i *Rusizmi*. Za srbizme Težak navodi da se mogu pronaći u djelima hrvatskih književnika, ali samo kao stilski obilježeni, a za rusizme ističe one koji su postali nezanemarivim dijelom hrvatskoga književnog jezika te one koji su nepotrebni, štoviše – štetni, jer ne obogaćuju jezik, nego ga osiromašuju. I naposljetku, iz savjetnika **Hrvatski naš (ne)podobni** izabrani su članaci: *Riječi izricanja standardne i nestandardne* u kojemu profesor Težak upućuje na korištenje hrvatskih riječi, a ne tuđica koje bi nam mogle potisnuti i izbaciti iz uporabe istoznačne hrvatske riječi, zatim *Glagol na čelu duge povorke* u kojemu profesor Težak navodi glagol kao zanimljivog predvodnika povorke drugih riječi, posebice glagola koji potpuno ili djelomice upadaju u njegovo iskonsko značenjsko polje. Zadnji obrađeni članak nosi naziv *Standard – što je to?* i u njemu Težak nastoji odgovoriti na pitanje što je to udžbenički standard.

2. Život i djelovanje Stjepka Težaka

Profesor Stjepko Težak, doktor filologije, jezikoslovac, sveučilišni profesor, vrstan znanstvenik, književnik, autor brojnih jezičnih udžbenika i metodičkih priručnika, suautor hrvatske gramatike, pisac knjiga jezičnih savjeta, među kojima su i *Hrvatski naš svagda(š)nji*, *Gramatika hrvatskoga jezika*, *Gramatika u osnovnoj školi*, *Interpretacija bajke*, *Film u nastavi* i *Hrvatski naš osebjuni*, višegodišnji predsjednik Hrvatskoga filmskog saveza i jedan od najvažnijih teoretičara filma, rođen je 1926. u Požunu kod Ozlja, na Kupi, petnaestak kilometara od Karlovca.¹

Po majčinoj želji Stjepko se dosta rano odlučio za svećenički poziv. Iz rodnoga je kraja otišao u Zagreb, gdje se upisao na Klasičnu gimnaziju Sjemeništa na Šalati. Rana ljubav za proučavanjem jezika ovdje se mogla dodatno oblikovati i nije čudo da je marljivo učio. Možda se već tu iskristalizirala i buduća profesija, sklonost podučavanju drugih i ka istraživanju novih mogućnosti, oblika i metoda učenja.²

Zagreb je pružao više mogućnosti za redovite odlaske u kino pa je Stjepko sve bolje prepoznavao snagu medija u širenju spoznaja, stjecanju znanja i formiranju svjetonazora. Pri kraju gimnazijskoga školovanja Stjepko je shvatio da mora priznati sebi i drugima da u njemu nema žara, predanosti i uvjerenja, bez kojih bi bilo teško provesti ostatak života kao svećenik. Tako se odlučio za pedagogiju. Prošao je cijeli krivudavi i često mukotrpan životni vijek prosvjetara, od učitelja po malim školama u jednako malim gradovima i mjestima do sveučilišnoga profesora.³

U svijetu filma, bez obzira na vrstu, najvažnija je njegova uloga inicijatora i provoditelja programa uvođenja filma kao nastavnoga sadržaja, podjednako za učenike i za nastavnike. Težak je započeo još za svojih učiteljskih dana u školi s razradom, a zatim i primjenom nastave o filmu, koristeći se filmom i kao nastavnim sredstvom i kao temeljnim sadržajem nastave. Dugogodišnje zalaganje profesora Težaka za uvrštavanje filma kao redovite nastavne jedinice unutar školskih programa osnovnih i srednjih škola te studija na pedagoškim i filozofskim fakultetima, započeto ranih šezdesetih, imalo je svojih uspona i padova.⁴

Profesor Težak propagirao je svoje ideje na razne načine, od redovitoga nastavničkog rada, preko listova za djecu, poput *Modre laste*, gdje je godinama bio urednikom, do bezbrojnih

¹ http://hr.metapedija.org/wiki/Stjepko_Težak

² Isto kao 1

³ Isto kao 1

⁴ Isto kao 1

filmskih radionica i seminara u organizaciji Hrvatskoga filmskog saveza, na kojima je bio voditelj i predavač. Sudjelovao je i u radu mnogih revija amaterskog stvaralaštva, posebno dječjih, nastojeći i tada prenijeti zamisli o značenju i ulozi filma i filmske kulture u podizanju općeg znanja. I sam je snimao, doduše isključivo obiteljske filmove, intimne zabilješke o odrastanju svoje djece i o putovanjima. Godine 1998. postaje predsjednikom Hrvatskoga filmskog saveza. Bio je i dugogodišnji predavač na Ljetnoj školi medijske kulture. Primio je brojne nagrade među ostalima Nagradu za životno djelo "Davorin Trstenjak" (1984.) i Nagradu "Ivan Filipović" za životno djelo (1999.) Od 1994. bio je član suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, posljednjih godina i predsjednik Odbora za dijalektologiju HAZU. Profesor Stjepko Težak umro je 1. kolovoza 2006. u Zagrebu, okružen svojom djecom. Njegova bogata savjetodavna zauzetost i djelatnost pripomogle su tomu da je Stjepko Težak, nažalost posthumno, za svoj doprinos jezikoslovnoj kroatistici nagrađen "Medaljom Stjepana Ivšića" na Četvrtome slavističkom kongresu koji je održan u Varaždinu i Čakovcu od 4. do 8. rujna 2006. godine.

3. Jezikoslovni rad

Na području jezikoslovne znanosti prof. Stjepko Težak bio je vrlo svestran. Prepoznatljivim znanstveno-istraživačkim pristupom uspješno se bavio metodikom nastave hrvatskoga jezika i filma, suvremenim hrvatskim jezikom, ali i poviješću hrvatskoga jezika. Proučavao je hrvatski književni jezik, ali i hrvatska narječja. Podjednako ga je zanimala lingvodidaktika i lingvostilistika, standardologija i dijalektologija, jezikoslovna teorija i komunikacijska praksa, povijest i sadašnjost materinskog jezika.⁵

U svojim je znanstvenim djelima dr. Težak obradio opsežnu i raznoliku jezičnu tematiku, sustavno je raščlanjujući, tumačeći i pojašnjavajući. Potrebno je posebno istaknuti njegov rad u izradi nacрта za veliku gramatiku hrvatskoga jezika (*Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga jezika*, HAZU, 1991.), u kojoj je sam izradio cjelovitu morfologiju imenica i pridjeva. O jezičnoj je problematici prof. Težak uvijek pisao jasno i pregledno, potkrijepljeno nizom primjera iz književnoumjetničkih i drugih funkcionalnih tekstova te komunikacijskih situacija.⁶

Profesor je Težak u hrvatskome jezikoslovlju najznačajniji po proučavanju Frankopanskoga starohrvatskog jezika iz *Ozaljskoga kruga (Kajkavska ikavica)*, koju su jugoslavenski vukovci nastojali prikriti, omalovažiti i izbaciti iz jezične povijesti. Svojom opsežnom monografijom o ozaljskome govoru jasno je dokazao da to nije bila neka umjetna tronarječna novotvorba, nego realni pučki dijalekt koji se sve do danas govori u selima oko Ozlja i mjestimično drugdje u Pokupju, što je bio i Težakov vlastiti materinski govor. Ova kajkavska ikavica ujedno je bila i prva iz 15. stoljeća, još na srednjovjekovnoj glagoljici zapisana inačica ranokajkavskog dijalekta iz Pokupja, Vinodola i sjeverna Istre, gdje su u polučakavskim glagoljskim zapisima već očiti tipski kajkavski elementi.⁷

Stjepko Težak često je i mnogo pisao o jeziku hrvatskih književnih djela, međutim, i na tom području vrlo se izdvajaju prinosi o autorima čiji je opus tijesno povezan s terenom koji je profesor Težak dijalektološki proučavao. Tako je obrađivao dijalekatnu osnovicu jezika Frana Krste Frankopana, Ivana Belostenca, Jurja Križanića, ne manji i kajkavski opus Dragutnina Domjanića, Ivana Gorana Kovačića i Mladena Kerstnera.⁸

⁵ Dunja Pavličević-Franić, U spomen, Stjepko Težak, *Jezik* 53.4., Zagreb, 2006, str. 123-124

⁶ Isto kao 5

⁷ Isto kao 1

⁸ Josip Lisac, Stjepku Težaku u spomen, *Croatica et Slavica Iadertina* III, Zadar, 2007. str. 418

Pitanje odnosa dijalekta i standardnoga jezika, pitanje dijalekta na radiju, televiziji i na filmu omiljene su Težakove teme. O tome je puno pisao, poglavito u mnogobrojnim popularno pisanim jezičnim savjetima.

Cjelinu hrvatske dijalekatske situacije zahvatio je u Težak-Babićevoj 0, *Gramatici hrvatskoga jezika*, gdje su u glavnim crtama obrađena sva tri hrvatska narječja.

Izvanredno je obuhvatan Težakov jezičnosavjetnički rad. On je dvadesetak godina vodio rubriku "Riječ" u *Školskim novinama*, a tu je i golemi niz jezičnih savjeta. Sabrao ih je u knjigama *Hrvatski naš svagda(š)nji*, (1990.), *Hrvatski naš osebujni* (1995.), *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni* (1999.) i *Hrvatski naš (ne)podobni* (2004.). Jezičnosavjetničke članke objavljivao je i u časopisu *Jezik*. Svojim napisima širio je jezičnu kulturu i bio utjecajan, ali je važno i to da je probleme temeljito proučavao i onda davao normativne savjete. Normiranost standardnoga jezika nastojao je i teoretski obraditi, no prije svega bio je jezični praktičar. O jezičnim pitanjima pisao je živo i pristupačno, bio je pravi jezikoslovni esejist. Isticao se kao izraziti zagovaratelj pisanja na dijalektnim idiomima, a problematiku dijalekatne književnosti često je i sam obrađivao.⁹

Naročito se Stjepko Težak isticao kao metodičar nastave hrvatskoga jezika. Bio je najistaknutiji metodičar nastave materinskoga jezika. Pripremio je mnoge udžbenike hrvatskoga jezika za osnovnu školu, kao i niz priručnika za nastavnike s metodičkim uputama za obradu udžbeničkih jedinica u nastavi hrvatskoga jezika. Njegov metodički rad vrlo je opsežan i raznosvrstan. Autor je dvadesetak knjiga, a neke od njih imale su znatan broj izdanja. Sve svoje golemo znanje i iskustvo sabrao je u dvosveščanoj knjizi *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika*. Odlučno je istraživao nove putove u učenju hrvatskoga jezika, u izražavanju na materinskom jeziku i u poticanju na slobodno stvaranje. Vrijedne su spomena i Težakove knjige iz metodike nastave književnosti (npr. *Interpretacija bajke u osnovnoj školi*, Zagreb, 1969.), kao i knjige iz filmologije (npr. *Metodika nastave filma na općeobrazovnoj razini*, Zagreb, 1990.).¹⁰

⁹ Isto kao 8 str. 419

¹⁰ Isto kao 8

4. Važniji hrvatski jezični savjetnici

Jezični savjetnik je priručnik u kojmu se nude savjeti o onim jezičnim i pravopisnim pitanjima i pravilima u vezi s kojima u praksi postoje kolebanja, nedoumice ili prijepori.¹¹ U osnovi postoje dva tipa jezičnih savjetnika:

1. Abecedno uređeni u kojima su problemi (i savjeti uz njih) poredani abecednim redom.
2. Zbirke savjetodavnih članaka posvećenih pojedinim jezičnim i pravopisnim pitanjima.

Objavljivanje jezičnih savjetnika u Hrvata započelo je na početku 20. st. Do 1990. objavljeno je više djela u cjelosti ili dijelom posvećenih jezičnomu savjetništvu koja su kod govornika hrvatskoga, uglavnom u nepovoljnim sociolingvističkim prilikama, poticala oblikovanje svijesti o potrebi njegovanja standardnog jezika kao i o skrbi za razinu njegove kulture.¹²

Važniji hrvatski jezični savjetnici do 1990:¹³

V. Rožić: *Brabarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zemun, 1904; Zagreb, 1908. i 1913. (Pretisak: Zagreb, 1998)

N. Andrić: *Branič jezika hrvatskoga*. Zagreb, 1911. (Pretisak: Zagreb, 1997)

T. Maretić: *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*. Zagreb, 1924.

M. Soljačić: *Jezični i stilistički savjetnik*. Zagreb, 1939.

Lj. Jonke: *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb, 1964. i 1965.

R. Vidović: *Kako valja – kako ne valja pisati*. Zagreb, 1969.

Lj. Jonke: *Hrvatski književni jezik danas*. Zagreb, 1971.

S. Pavešić: *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb, 1971.

K. Kosor: *Bilješke o jeziku suvremenih hrvatskih pisaca*. Split, 1979.

I. Brabec: *Sto jezičnih savjeta*. Zagreb, 1982.

R. Vidović: *Jezični savjetnik*. Split, 1983.

Nakon 1990. puristička se djelatnost u jezikoslovnoj kroatistici razmahala kao nikada do tada pa je u zadnjem desetljeću 20. st. objavljen veći broj savjetodavnih priručnika različitoga stručnog dosega, dijelom nepouzdanih ili s neprihvatljivim i neprihvaćenim

¹¹ *Leksikon hrvatskoga jezika i knjevnosti*, Pergamena, Zagreb, 2001. str. 276

¹² Isto kao 11

¹³ Isto kao 11 str. 276, 282

preporukama. Ovdje se stoga navode samo oni jezični savjetnici koje su napisali jezikoslovci:¹⁴

S. Babić: *Hrvatska jezikoslovna čitanka*. Zagreb, 1990.

S. Težak: *Hrvatski naš svagda(š)nji*, Zagreb, 1991.

F. Tanocki: *Hrvatska riječ. Jezični priručnik*. Osijek, 1994.

S. Težak: *Hrvatski naš osebujni*. Zagreb, 1995.

S. Babić: *Hrvatski jučer i danas*. Zagreb, 1995.

M. Mamić: *Jezični savjeti*. Zadar, 1996. *Govorimo hrvatski. Jezični savjeti*. Zagreb, 1997.

V. Laznibat: *Učimo hrvatski. Jezični savjeti*. Mostar, 1998.

I. Zorčić: *Hrvatski u praksi*. Pula, 1998.

S. Težak: *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*. Zagreb, 1999.

E. Barić i dr.: *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb, 1999.

¹⁴ Isto kao 11 str. 282

5. Jezični savjetnici Stjepka Težaka

Savjetodavna djelatnost profesora Težaka poznata je širem krugu čitatelja. Naime, riječ je o knjigama – zbirka (Hrvatski naš svagda(š)nji, 1991., Hrvatski naš osebujni, 1995., Hrvatski naš (ne)zaboravljeni, 1999., Hrvatski naš (ne)podobni, 2004.), skupu pojedinačnih radova i rasprava nastalih u različito vrijeme i u različitim prilikama. Svaka je knjiga sustavno ustrojena, koncepcijski povezana i metodološki oblikovana, slijedeći prepoznatljivu nit Težakova znanstvenoga izričaja.¹⁵ Znanstveni obzor i zaključci o „korisnim“ i „štetnim“ jezičnim utjecajima na hrvatsku jezičnu praksu, te o prijelomima i mijenama u hrvatskoj povijesti, ne temelje se na dojmu već na objektivnom i znanstveno utemeljenom istraživačkom postupku, s nizom provjerenih podataka, činjenica i primjera, vrlo uporabnih i korisnih pri razrješavanju „nedoumica, kolebanja, nesnalaženja i dvojbi“ u svakodnevnoj usmenoj i pisanoj komunikaciji. Njegov se savjetnički stav u jeziku uvijek ogledao u primjeni načela *i – i*, rijetko kad svodeći jezične preporuke na kategorično *ili – ili*, podsjećajući čitatelja na sve uporabne mogućnosti hrvatskoga jezika, na različitim razinama književnojezičnoga, dijalektnoga ili razgovornoga priopćavanja.¹⁶

¹⁵ Isto kao 5 str. 124

¹⁶ Isto kao 5 str. 124

6. Hrvatski naš svagda(š)nji

Hrvatskim našim svagda(š)njim (1990.), profesor Težak otpočeo je niz knjiga savjetodavnoga karaktera, pretežito sastavljenih od uglavnom prerađenih ili dopunjenih članaka objavljenih u *Školskim novinama*, *Jeziku* i drugdje. U savjetniku ističe svoj stav da se ne mora sve i uvijek određivati po načelu **ili - ili**, katkad se mora dopustiti i načelo **i - i**, dakle manje-više ravnopravna dvojnost pa čak i višestrukost. Slijedeći tezu o elastičnoj stabilnosti književnoga jezika Ljudevita Jonkea, svoje jezične savjete i preporuke ne svodi na kategorični sud: pravilno - nepravilno, nego podsjeća na uporabne mogućnosti na različitim razinama standardnoga jezika, a gdje treba i na razinama dijalektnoga, žargonskoga, regionalnoga, mjesnoga priopćavanja. Često se i odlučno suprotstavlja inojezičnim nasrtajima na hrvatski jezik ne zbog proganjanja svake tuđice, nego radi zaštite, spašavanja hrvatske riječi, koju nepotrebnom tuđicom tjeramo u zakutak i zaborav. Svoja polazišta Težak ne nameće čitatelju kao činjenicu koja je sama po sebi poznata, već ga u početnom dijelu knjige upoznaje sa značenjima pojmova kao što su: kultura riječi, jezična tolerancija, jezična norma, dijalekt i književni jezik, žargon, vulgarizmi... Tek nakon što je uspostavio osnovne teorijske odrednice, upušta se u rješavanje jezičnih dvojbi, zavrzlama, nedosljednosti, ali i u čišćenje naplavina koje su pod utjecajem susjednih jezika djelovale na razvojni tijek osobnosti hrvatskoga jezika. Razvidno je kako Težak odbacuje pristup jeziku obojen emocijama i ponajprije se zalaže za znanstvenoistraživački pristup, kako odbacuje svako politiziranje, a zalaže se za činjenicu. A činjenica je ono što je sadržano u višestoljetnoj razvojnoj niti hrvatskoga jezika koju ustvrđuje na prvim stranicama knjige. Jezični savjeti ovdje se daju u širokoj, ne samo gramatičkoj ili pravopisnoj, nego i u sociolingvističkoj, povijesnojezičnoj, lingvističkoj, komunikacijskoj i kulturološkoj rasvjeti.

6.1. O žargonu

Žargon nije lako određiva pojava jer se tim pojmom obuhvaća društveno ili socijalno narječje u vrlo širokom rasponu: od *slenga* (slang) ili staleškoga govora i *argoa* (argot) ili umjetnog jezika skupine koja ili ne želi da je razumiju druge skupine ili se žele odvojiti od ostalog društva, preko niza praktičkih žargona koji odražavaju praktične potrebe raznih zanata, struka, zvanja. Za specijalni govor skitnica, tatova, džepara, kockara, varalica

upotrebljava se i termin šatrovački govor koji potječe od ljudi koji su zbog skitnji i krađa dospjevali u zatvor i tamo izmišljali govor koji žbiri neće razumjeti.¹⁷

Težak ističe da je žargon parazitski jezik jer izrasta na deblu bilo kojeg prirodnog jezika deformirajući mu morfologiju i rječnik. Rječnik i frazeologija žargona nastaje na različite načine. Preuzimaju se riječi iz stranih jezika i dijalekata: skraćene (faks = fakultet, friz = frizura), izobličene (diskač = disko-klub, simpic = simpatija) ili samo prilagođene novom fonetskom i morfološkom sustavu (gerla = girl, furati = ići).

Tvorbeno se izobličavaju domaće riječi (čizmak = cipela, rista = stari) ili ih se upotrebljava s prenesenim značenjem (kit = mladić, kolac = slaba ocjena). Žargonska tvorba riječi odlikuje se slikovitošću, zvučnošću i podrugljivošću, rječnik se često zasniva na ironiji, sarkazmu, kontrastu, hiperboli, dvoznačnosti, vrlo je asocijativan, a nerijetko i nadrealističan (pjevati Rigoletto = bljuvati, bacati liru = udvarati, progutati bumbara = zatrudnjeti, trokrilac = snažan razvijen mladić, sisati veslo = biti naivan itd.). Od standardnoga jezika žargon se najviše razlikuje rječnikom.¹⁸

Na samome vrhu pojmova s mnoštvom sinonima nalazi se: *obljubiti (obljubljavati)*. Ima ih preko tri stotine (npr. ajsnuti, aknuti, knjižiti, onadati, oplesti, ožeći, prelastiti, rebnuti, šibnuti, zaglibiti, izvrnuti krzno, svi poznati vulgarizmi itd.). Za glagol ljubiti navode se samo riječi u značenju: *cjelivati* (njušiti se, štucati kljove, razmjenjivati pljuvačku itd.).¹⁹

Žargon je škrt u apstraktnim pojmovima i poetizmima, ali je žargonski rječnik vrlo poetičan u tvorbi: crkva = biserka, ludjeti od ljubavi = venuti ko zumbul, odati = otpjevati baladu, dobra ideja = biser, darovit = zmajevit, biti razrok = imati različite poglede na svijet, pobjeći = uhvatiti dramski zalet.²⁰

Za žargon mladih kaže se da je to jezik pobune, otpora, pustolovine, humora, ismijavanja svetinja obiteljskih, školskih, društvenih.

Ovim člankom Stjepko Težak želi naglasiti da žargon ima i svoju pozitivniju dimenziju. Riječ je o govoru koji se opire vremenu i neće da bude izlizan, starački, staromodan, pa može biti makar neznatno izvorište za napajanje književnoga jezika.

¹⁷ Stjepko Težak, *Hrvatski naš svagda(š)nji*, Školske novine, Zagreb, 1990. str. 27

¹⁸ Isto kao 17

¹⁹ Isto kao 17 str. 28

²⁰ Isto kao 17 str. 29

6.2. Analitička i sintetička komparacija pridjeva

Stjepko Težak navodi dva načina stupnjavanja pridjeva i priloga koji znače neka svojstva: analitički i sintetički. Opisna ili analitička komparacija tvori se pomoću priloga: *manje – najmanje, više – najviše*. Svojstvo se dakle stupnjuje silazno, prema minimumu (*manje lijep – najmanje lijep*) ili uzlazno, prema maksimumu (*više lijep – najviše lijep*). Takvo stupnjevanje mogu imati i imenice (*manje – najmanje čovjek, više – najviše čovjek*) i glagoli (*manje – najmanje radim, više – najviše radim*). O toj analitičkoj komparaciji malo govore gramatički priručnici, a u školi se obično upozorava na nepravilnu upotrebu takve komparacije. Ne govori se »On je više dobar«, nego »On je bolji«. Preporučuje se sintetička komparacija, u kojoj se komparativ tvori sufiksom (*lijep – ljepši, jak – jači, zdrav – zdraviji*) ili prefiksom (kao u makedonskom: *ubav – poubav*).²¹

Težak ističe kako je Maretić bio širokogrudniji u odnosu na analitički komparativ, smatrajući ga pogodnijim za pridjeve, gdje sintetički oblici komparativa ili superlativa nisu uobičajeni. Po tome bi *više divlji, više vrući* bilo običnije nego *divljiji* ili *vrući* (s kratkosilaznim naglaskom, nasuprot dugosilaznomu u pozitivu). Neki gramatičari smatraju da je opisna komparacija običnija kada je stupnjevano svojstvo apsolutno, a ne relativno, (Neka, *bolje spremni pomognu manje sposobnima*), što nije baš jako sigurno jer se ta misao čini običnijom u ovoj formi: »Neka *spremniji pomognu manje sposobnima*«. Nije, naime, problem u apsolutnosti ili relativnosti stupnjevanoga svojstva, nego u sintaktičkim položajima. Npr. »Kakvi su oni sada? Manje luckasti, više pošteniji?« Moglo bi se napisati: »Kakvi su oni sada? Manje luckasti, pošteniji?« Imali bismo ritam neusklađeniji, i kontrastni paralelizam (*manje luckast – više pošten*) prigušeniji, neistaknutiji, izražajno bljeđi.

Težak navodi kako ima primjera gdje ni u formalnom pogledu nisu moguće takve zamjene. Kako analitički komparativ zamijeniti sintaktičkim u rečenici Matka Peića: »Tu jesenuje više krvav nego crven pijetao?« Sintaktički položaj, a i značenje ne omogućuje uoptrebu komparativa *krvaviji*.

Uzmemo li u obzir suvremeno stanje našega književnoga jezika, možemo u vezi s opisnim komparativom ustanoviti slijedeće:²²

²¹ Isto kao 17 str. 156

²² Isto kao 17 str. 156-157

1. Opisni je komparativ i superlativ neizbježiv kada se svojstvo stupnjuje prema svom minimumu: *On je manje učen. Ti si najmanje učen među svima svojima.*
2. Opisni se komparativ mora upotrijebiti ako se suprotstavljaju dva stupnjevanja u sintaktičkim položajima koji ne otvaraju mjesto sintetičkom komparativu: *Ležao je tu više mrtav nego živ.*
3. Prednost ima opisni komparativ u izričajima gdje se pojavljuje kontrastni paralelizam (*manje – više*): *Koliko manje hrabar – toliko više glasan.*
4. Opisni se pridjev može iskoristiti da bi se izbjegao nesporazum: *Nisu svi vrući kesteni slađi.* Tko ne pazi na naglasak, lako bi došao u sumnju da li je riječ o pozitivu (kesteni koji su *normalno vrući*) ili komparativu (kesteni koji su *više, jače vrući*). Formulacija »Nisu svi jače vrući kesteni ujedno i slađi« lišava nas takve nedoumice.
5. Može se upotrijebiti opisni pridjev za isticanje apsolutnosti svojstava: »Publika je iz nekih svojih razloga postala više zainteresirana«.

Težak zaključuje da te prodore ne bi trebalo previše proširivati i analitičkim komparativom narušavati sustav pridjevske komparacije. Naime, nećemo pisati i govoriti: *Ti si više dobar, ona je više lijepa, nego: Ti si bolji, ona je ljepša.*

6.3. Etnici i ktetici

Profesor Težak daje nam definiciju etnika i ktetika. Naime *Etnik* (ili *etnonim*) naziv je za ime stanovnika nekoga naseljenog mjesta, kraja, zemlje, države, kontinenta, a *Ktetik* je pridjev od imena naseljenog mjesta ili kraja. Oba su naziva grčkog podrijetla (*etnos* = pleme, narod; *ktetikos* = posvojni).²³ Etnici i ktetici izazivaju nedoumice kada ih iz dijalekta treba prenijeti u književni jezik. I za njih, kao i za imena mjesta (*ekonime*) pravilo je jasno: preuzima se narodna riječ, prilagođena standardnome glasovnom i naglasnom sustavu. Zato *Prištovac* i *prištovski*, a ne *Prištinac* i *prištinski*, *Virovac* i *virovski*, a ne *Virjanin* i *virjevski*. Nastavak *-ec* u etnicima zamjenjuje se standardnim *-ac* (*Varaždinac*), što je razlika prema osobnim i mjesnim imenima, gdje te zamjene nema (prezime *Varaždinec*, mjesto *Kumrovec*). Bilo je pokušaja da se dosljedno poštokavljaju i prezimena (*Gubac* mj. *Gubec*) i mjesna imena (*Bijelac* mj. *Belec*), ali to nije usvojeno.²⁴

²³ Isto kao 17 str. 101

²⁴ Isto kao 17 str. 101

Problemi nastaju kada o inomještanima pišu ljudi koji su čuli i zapamtili ime njihova mjesta, ali ne i izvedenice od tog imena. Tako je u Boranićev i novosadski pravopis ušlo *Ozljanin* mj. *Ozaljčanin*, *Koprivničanin* mj. *Koprivničanac*, *Krašičanin* mj. *Krašičanac* (ako se ta natukinica odnosi na mjesto pod Žumberkom, a ne u Lici).

Ti problemi nastali su zbog mnoštva tvorbenih nastavaka: *-anin*, *-čanin*, *-ac*, *-ak*, *-lija*, *-aš*, *-ar* za muški rod (*Gospićanin*, *Zagrebčanin*, *Petrinjac*, *Duvnjak*, *Požunčak*, *Sarajlija*, *Kordunaš*), *-ka*, *-ica*, *-anka*, *-čanka*, *-kinja*, *-akinja*, *-čakinja* za ženski rod (*Dugoselka*, *Kordunašica*, *Trogiranka*, *Zagrebčanka*, *Hvarkinja*, *Livnjakinja*, *Požunčankinja*).

Postoje i dvojnosti, npr. *Vukovarac* i *Vukovarčanin* ili *Dubrovkinja* i *Dubrovčanka*. Tomu su različiti razlozi: jedno može biti starije, drugo novije, jedno izvorno, drugo dužom tradicijom prihvaćeno u književni jezik, jedno domorodačko, drugo došljačko, doseljeničko, jedno stvoreno od samih mještana, a drugo od njihovih bližih ili daljih susjeda.²⁵

Težak izdvaja osnovna pravila o prenošenju etnika i ktetika u književni jezik, s obzirom na to da se može utjecati na prihvaćanje jedne ili druge inačice.

1. Treba prihvatiti etnik (i ktetik) kojim se služe njihovi nosioci.
2. Dijalektni etnik treba prilagoditi:
 - a) standardnom glasovnom sustavu (*Vivodin'c* = *Vivodinac*)
 - b) standardnom naglasnom sustavu (*Vrhofčak* = *Vrhovčak*, *Vrhofčankinja* = *Vrhovčankinja*)
3. Književnojezičnom sustavu potrebno je prilagoditi i nastavke *-ec*, *-an*, (*Samoborec* = *Samoborac*, *Karlovčan* = *Karlovčanin*)
4. Ktetici izvedeni od mjesnih imenica na *-ec* ne zamjenjuje *e* iz tog nastavka sa *a* (*vrbovečki*, a ne *vrbovački*)
5. Treba priznati nazive suprotne tim pravilima, ako su dužom tradicijom već uvriježeni u književnojezičnoj praksi (npr. *Riječanin*)
6. Ne prihvaćaju se etnici koji su nastali u novije vrijeme, pod utjecajem nasilnog odnarođivanja (*Puležan* mj. *Puljanin*)
7. Ako u samom mjestu i književnojezičnoj praksi postoje dvojnosti, treba ih priznati, pri čemu može doći do značenjskih razlika (žena *Šibenčanka* i klub *Šibenka*), pa i stilskih obilježja (*Dubrovčanka* – neutralno, *Dubrovkinja* – stilski obilježeno).

²⁵ Isto kao 17 str. 102

7. Hrvatski naš osebjuni

U knjizi *Hrvatski naš osebjuni* (1995.), koja je po načinu pisanja, po tematici, po svrsi i poruci svojevrsan nastavak predhodne knjige, Težak još više ističe važnost samosvjesnosti hrvatskoga jezika, posebice u odnosu na srpski jezik. U uvodnom poglavlju (Prislovni pripomenak) objašnjava razloge zašto je naslovio knjigu ovakvim naslovom, i što u njemu znači pridjev osebjun: „Hrvatski je osebjun - po tom što je jedno od bitnih obilježja hrvatskoga naroda; - po tome što se razlikuje od srpskog s kojim su ga htjeli stopiti; - po tom što su mu, nijećući mu osebjunosti, nadijevali različita imena; - po svojim izvorištima; - po načinu standardizacije; - po osobinama koje mu kao standardnom jeziku dotječu iz triju osnovnih narječja; - po problemima koje kao standardni jezik postavlja pred svoje govoritelje, pisce i jezikoslovce“²⁶. Osnovni je cilj i motiv ove knjige, uz naravno davanje jezikoslovnih savjeta i blagotvornog utjecaja na izgradnju jezične kulture hrvatskih govornika, prije svega i izgradnja svijesti o osebjunosti jezika kojim govorimo. Ova je knjiga Težakov svesrdan doprinos izgradnji samosvojnosti hrvatskoga bića koje „rječju *jezik* ne obuhvaća samo tjelesni organ i temeljni komunikacijski sustav nego i sebe sama, tj. pojam – *narod*“.

7.1. Gramatički rod kao razlika

Kada se govori o razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika uz latinicu/ćirilicu, jekavicu/ekavicu najčešće se imaju u vidu leksičke razlike. A ima i morfoloških, sintaktičkih, naglasnih i drugih. Težak upozorava na razlike u rodu. Neke imenice oblikom se razlikuju u kosim padežima, a u nominativu samo po rodu: hrv. *čar* - *čara*, *glad* - *glada*, *luč* - *luči*, *splav* - *splavi*, *zvijer* - *zvijeri*, a srp. *čar* - *čari*, *glad* - *gladi*, *luč* - *luča*, *splav* - *splava*, *zver* - *zvera*.²⁷

Drugi je tip imenica grčkoga podrijetla (apostates, aristokrates) ili većinom latinskoga sa sufixsom *-ist(a)*. U hrvatskom su te imenice muškoga roda i kao takve pripadaju *a*-deklinaciji (nastavak *-a* u genitivu jednine): *aristokrat*, *biciklist*, *diplomat*, *demokrat*, *estet*, *fašist*, *hipokrit*, *humanist*, *nacionalist*, *socijalist*, *publicist*. U srpskome te imenice obično pripadaju *e*-deklinaciji (nastavak *-e* u genitivu jednine): *aristokrata*, *biciklista*, *diplomata*, *demokrata* itd.²⁸

²⁶ Stjepko Težak, *Hrvatski naš osebjuni*, Školske novine, Zagreb, 1995. str. 5

²⁷ Isto kao 26 str. 104

²⁸ Isto kao 26 str. 104

Trećem najbrojnijem tipu pripada mnoštvo imenica domaćeg i tuđeg podrijetla koje u hrvatskom imaju jedan, a u srpskome drugi nastavak u nominativu jednine. Npr.²⁹

hrvatski: muški rod

arhiv

bezdani

držak

fonem

fotelj

harpun

imperij

individuum

komet

srpski: ženski rod

arhiva

bezdana

držka

fonema

fotelja

harpuna

imperija

individua

kometa

hrvatski: ženski rod

Alpe

aureola

domena

đurdica

fronta

karavana

kuverta

metoda

pojava

srpski: muški rod

Alpi

oreol

domen

đurđevak

front

karavan

koverat

metod

pojav

hrvatski: ženski rod

jezgra

prisutnost

svjedodžba

udruga

upala

srpski: srednji rod

jezgro

prisustvo

svedočanstvo

udruženje

zapaljenje

²⁹ Isto kao 26 str. 104-105

7.2. Djed Božićnjak ili Božićko s božićnicom

Težak s jezičnoga stajališta ispravlja *djedu* u *djeda*. U hrvatskome jeziku stilski je neobilježen *djed*, a *djedo* je imenica odmila, što u dijalektima može glasiti *dido*, *dedo*, *dida*, *deda*, *didak* itd. *Djed Mraz* više nije prihvatljiv ne samo kao ideologem odbačenog poretka nego ni kao rusizam koji značenjski hrvatskom jeziku ne odgovara. Naime za Hrvate je mraz - “smrznuta rosa, bjelorosa u proljeće i jesen, od koje stradaju cvjetovi voćaka“, a ne studen, zima, smrzavica. Može se iskoristiti u prenesenom značenju: mraz mržnje, mraz mu prekrrio kosu.

Tražeci pogodniji naziv za darežljiva bjelobradoga starca netko je vjerojatno križao *Djeda Mraza* s talijanskim ili francuskim *Ocem Božićem* (babbo Natale, pere Noël) i stvorio *Djeda Božićnjaka*. Prema rječničkim podacima *božićnjak* je “štogod što pripada Božiću“ (AR): božićni panj (badnjak), vrsta kukurijeka (heleborus niger), prase koje se peče o Božiću itd. Težak preporučuje Božićka koji je sličan slovenskome Božićku (u nominativu: Božiček).

Naime tvorenice nastale pomoću sufiksa *-ko* uvijek znače živo biće, najčešće osobu, dok imenice na *-jak* ili *-njak* pokrivaju vrlo različita značenja, ali češće predmet ili biljku (kukuruznjak, stoljnjak, grudnjak, svjećnjak, pećnjak itd).³⁰

Imenice tvorene nastavkom *-ko* najčešće su hipokoristici. Brojna su hipokoristična muška imena: Anđelko, Lovorko, Milko, Nedjeljko, Srećko, Stjepko, Zvonko; rodbinski nazivi: brajko, ćaćko, striko, ujko; nazivi od dragosti za životinje: lisko, voko, zeko, zelenko, žučko itd. Čak i imenice koje u svom osnovnom značenju kriju štogod nedrago, pogrdno po sufiksu *-ko* imaju crtu ublažavanja ili umiljavanja: debeljko, smetenko, mršavko, zloćko. Koliko je taj nastavak živ i plodan, pokazuju nove izvedenice tipa Kvisko (kviz), Dinarko (dinar), Večerko (Večernji list) i dr.³¹

³⁰ Isto kao 26 str. 138

³¹ Isto kao 26 str. 139

7.3. Stručne ili strukovne škole

Profesor Težak ističe da se u novije vrijeme spominju *strukovne* škole: srednje tehničke, birotehničke, ekonomske, medicinske, šumarske, poljoprivredne i dr. te postavlja pitanje zašto *strukovne* a ne *stručne* škole?

Proučavajući rječnike u prvi mah ćemo zaključiti da je riječ o istoznačnicama, dakle o pravim sinonimima. Prema *AR stručan* je koji pripada struci. Tu ćemo pročitati da je u Hrvatskoj *stručna škola* naziv za učilište u kojemu djevojke uče vesti, krojiti itd. te da je *strukovan* isto što i *stručan*. To se oprimjeruje *strukovnim učiteljem* i *strukovnim ministrom*. No baš taj posljednji primjer izaziva pitanje: Bismo li, izbjegavajući tuđicu, mjesto *resorni ministar* radije stručni ili strukovni ministar? Nenavikli ni na jedno ni na drugo, možda bismo se (makar i neopravdano) vratili resornom ministru, ali primorani na izbor između domaćih inačica, vjerojatno bismo dali prednost strukovnome, a ne stručnome ministru (dakako, dajući mu resor, a ne kvalifikaciju).³²

Naime pridjev *stručni* nije samo odnosni (posvojni, sa značenjem: koji pripada struci) nego i kvalitativni (opisni) jer govoreći: “On je stručan“ (tj. osposobljen, usavršen u svojoj struci, kvalificiran za određenu djelatnost, profesionalan, kompetentan za neki posao) ne izričemo odnos, nego kavalitetu. To se naročito odražava u uporabi protuznačnica *nestručan* (neškolovan, neobrazovan za određeni posao, neprofesionalan) kvalitativna veza *stručan* – *nestručan* lako se prenosi na sintagme stručni učitelj - nestručni učitelj, što dovodi do nedoumice je li riječ o (ne)znalaštvu ili o (ne)pripadnosti određenoj struci. Stoga se opći učitelji s pravom bune kad ih suprotstavljaju stručnim učiteljima. Tao shvaćena razlika između stručnoga i strukovnoga dopušta da i resornog (strukovnog) ministra proglasimo nestručnim (neosposobljenim).³³

Oba pridjeva potječu od imenice struka, koja danas znači granu znanosti, umjetnosti ili bilo koje djelatnosti, zvanje, zanat, obrt, djeokrug, vrstu rada, područje bilo kakva bavljenja. Ima dosta tuđih zamjena: *fah* (Fach), *profesija* (professio), *metje* (métier), *resor* (ressort), *specijalnost* (specialitas), *fela* (fél). Tako i za čovjeka od struke uz stručnjaka, strukovanjaka, znalca, poznavaoa, vještaka upotrebljavamo i tuđice fahman, ekspert, profesionalac, specijalist.³⁴

³² Isto kao 26 str. 150

³³ Isto kao 26 str. 151

³⁴ Isto kao 26 str. 151

No *struka* je u različitim vremenima i u različitim krajevima dobivala i druga značenja pa se osim kao vrsta, nauka, posao, zvanje, obrt, djelokrug itd. pojavljuje i s drugim značenjima: konac, nit, niz (bisera), ogrlica (od bisera), katica, red, stih, rod, podrijetlo, vrsta robe, mjera za dužinu oi dr.

Svim tim riječima ishodište je *struk*, koji prvotno znači: stabljika s korijenom i česno, a potom ostatak odsječene kukuruzne stabljike (čaprj, stručak), batvo, najuži dio stasa, dio tijela oko pasa, stas, vrsta i dr. Riječ je općeslavenska s ponešto diferenciranim značenjima i odgovarajućim glasovnim promjenama: slovenski – *strok* = mahuna, klip (kukuruza), česno (češnjaka); makedonski – *strak* = stabljika; poljski – *strenk* = mahuna; ruski – *struk* = mahuna, ljuska. Ima mnoštvo izvedenica: stručak, stručić, stručara (vrsta povraza), stručiti (umnožavati). Odatle je lako shvatiti i postanak složenica *jednostruk*, *dvostruk*, *trostruk* itd. Ti su pridjevi zabilježeni već u najstarijim rječnicima (Vrančić, Belostenec i dr.) Ako je naime *struka* – stabljika, nit, vrsta, *jednostruko* je ono što je od jedne stabljike, niti ili vrste, a *dvostruko* ono od dviju stabljika, niti, vrsta itd.³⁵

Međutim početno se pitanje odnosi na pridjeve *stručni* – *strukovni*. U prvoga je tvorbeni nastavak *-ni* (i glasovna promjena *k > č*, objašnjiva samo u povijesnojezičnom kontekstu), u drugoga *-ovni*, u oba izriču da se nešto odnosi na imenicu od koje je pridjev izveden. Prema tome i *stručni* i *strukovni* znači: koji se odnosi na struku. Po tome su *-ni* i *-ovni* sininimni sufixi. Ovaj drugi rjeđi je, a upotrebljava se da bi se izbjegla nezgodna glasovna promjena ili, još češće, da bi se dobila značenjska razlika: duhovni – duševni, glasovni – glasni, književni – knjižni, likovni – lični, listovni – lisni, slikovni – slični, rodovni rodni, slogovni – složni, vjekovni – vječni, vrhovni – vršni itd.³⁶

Kada je riječ o paru *strukovni* – *stručni*, očito nijedan od razloga za uporabu pridjeva na *-ovni* nije odsutan. *Stručni* je glasovno ne samo prihvatljiv nego i općeprihvaćen, a *strukovni* uglavnom mu nije značenjska opreka. No usporedimo li sintagme u kojima se ta dva parnjaka nalaze u rječnicima: stručna škola, stručni rječnik, stručni jezik, stručno-tehnički stil, stručna knjiga – strukovni savez, strukovni sindikat, strukovni učitelj, strukovni ministar, strukovna škola. Možemo uočiti da je pridjev *stručni* višeznačniji te se može pridijevati školi, ali se ne može pridijevati ministru u značenju resornoga ministra ni savezu u značenju sindikalnome. *Strukovni* ima uže značenje. Ne može biti kvalitativan pa stoga niti zamijeniti

³⁵ Isto kao 26 str. 151

³⁶ Isto kao 26str. 152

svoj parnjak u rečenici: “Ti nisi dovoljno stručan za taj posao“, ali nije mu onda prilična ni komparacija. Netko može biti stručniji, ali ne i strukovniji od drugoga.³⁷

Težak navodi da je sa stajališta komunikacijske učinkovitosti korisno razlikovati *stručni* i *strukovni*, vežući ovaj potonji pridjev za škole, saveze, ministarstva i sl.

³⁷ Isto kao 26 str. 152

8. Hrvatski naš (ne)zaboravljeni

Osnovno polazište u ispisivanju *knjige Hrvatski naš (ne)zaboravljeni* (1999.) Stjepko Težak pronalazi u sukobu različitih shvaćanja razvoja hrvatskoga jezika u vremenu kada je jenjalo političko potiskivanje njegova imena. Novostečena jezična sloboda opterećena je „težnjom za neograničenom slobodom jezične komunikacije ili zahtjevom za strogim jezičnim normiranjem i državnim sankcioniranjem.“³⁸ Hrvatski govornik našao se u situaciji da ne zna kako treba govoriti – s jedne strane je negodovanje zbog „novog“ hrvatskog jezika ili zbog pretjerane arhaizacije, s druge strane je prosvjedovanje zbog nastavljenog posrbljivanja, a negoduje se i zbog jezične nesigurnosti i anarhije. Želeći čitatelju pomoći da se osjeća sigurnim u svojoj jezičnoj kompetenciji, Težak dajući svoje savjete i u toj knjizi polazi „sa stajališta da je hrvatski jezik i u vremenu nasilnog rashrvaćivanja sačuvao bitna obilježja svoje samosvojnosti te da mu nisu nužne revolucionarne promjene“³⁹ Odgovore na jezična pitanja Težak i ovdje objašnjava trojako – na razini podrijetla, na razini norme suvremenog hrvatskog jezika i na razini suvremene hrvatske jezične prakse. U slučajevima kada se te tri razine ne poklapaju, poseže i za potanjim odrednicama koje također ne moraju voditi jedinstvenom zaključku, ali svakako pomažu u donošenju sigurnijeg i boljeg izbora. Dodatne odrednice koje mu pomažu u donošenju sudova temeljito je raščlanio i opisao u *Riječi uvodnoj*, a one su – samosvojnost hrvatskoga jezika (prednost daje jezičnom znaku po kojem se hrvatski razlikuje od drugih jezika), sustavnost (prednost daje jezičnom znaku koji je dio hrvatskoga sustava), priopćajna svrhovitost (prednost ima jezični znak kojim se omogućuje brzo i jasno sporazumijevanje i koji ima stilsku funkcionalnost), opća prihvatljivost (u prednosti je jezični znak koji je prihvatljiv hrvatskom govorniku neovisno o njegovim zavičajnim govornim navikama), proizvodna plodnost (prednost ima jezični znak pogodan za bogatiju jezičnu proizvodnju) i standardnost (prednost ima jezični znak već usvojen u hrvatskom standardnom jeziku). Ta su načela prisutna u cjelokupnom Težakovom savjetodavnom radu. Bitno je primijetiti i njegov odnos prema povijesti riječi, odnosno razlog zbog kojeg u jezičnim savjetima objašnjava i etimologiju. „Iskoraci u povijest hrvatske riječi ovdje nisu radi oživljavanja zastarjelica, nego radi pokazivanja koliko nas i kako neke riječi povezuju s predcima i omogućuju lakše sporazumijevanje Hrvata na vremenskoj okomici.“⁴⁰

³⁸ Stjepko Težak, *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*, Tipex, zagreb, 1999. str. 5

³⁹ Isto kao 38

⁴⁰ Isto kao 38 str. 7

„Vjerujem da misaono aktivan čovjek ne će odbiti zaboravljenu hrvatsku riječ samo zato što ga njezino uključivanje u jezičnu uporabu sili na određeni napor i lišava stanovite duhovne udobnosti.“⁴¹ Upravo tim zaboravljenim riječima Težak posvećuje prvo poglavlje knjige, a savjete daje ne na način da propisuje upotrebu neke zastarjele riječi u suvremenoj jezičnoj uporabi, već preporučuje, upozorava i naglašava vrijednost tih riječi – kako na stilskoj tako i na obavijesnoj razini.

8.1. Kroatizmi

Kroatizmom nazivamo prepoznatljivu jezičnu crtu hrvatskoga jezika prenesenu u koji drugi jezik. Najčešće se kroatizmi mogu naći u susjednim jezicima, srpskome i slovenskome.

Sa stajališta srpskoga jezika kroatizmi su one osobine koje su u srpski jezik preuzete iz hrvatskoga. U određivanju kroatizama često se zapada u određene poteškoće. Naime neke hrvatske riječi postoje i u srpskoj jezičnoj praksi, ali nisu tipične za srpski standardni jezik, stilski su obojene, dijalektne ili žargonske, a obično su proglašavane provincijalizmima.⁴²

Kroatizmi se pojavljuju na svim jezičnim razinama (npr. na pravopisnoj - pisanje tuđih vlastitih imena; na glasovnoj - neprovođenje volalizacije: *sol - so, stol - sto, vol - vo*; gramatičkoj - tvorba brojevnikih imenica na **-ero**: *četvero, petero* itd.; uporaba infinitiva: *moram ići učiti* i dr.).

Ograničivši se samo na rječnik Težak navodi riječi koje prema P. Guberini pripadaju “isključivo hrvatskome književnom jeziku“:

biljeg, blanjati, cesta, ćudoređe, dojam, dvojba, dvokratno, glazba, gomolj, hiniti, izvlastiti, jamačno, jezikoslovac, kamo, kipar, klijet, križ, kupnja, kutomjer, ličilac, ljepenka, naklada, nekretnine, obrt, odvjetnik, oporuka, ovrha, patvoriti, perivoj, plesati, ploha, početnica, pospješiti, pristojba, prosinac, prosvjed, proštenje, pučanstvo, rasvjeta, rašlje, razina, redovnica, ribič, sklad, slastičarnica, skrb, soboslikar, spužva, strop, strojopis, sustav, svratište, škare, tajništvo, tat, ticalo, tisuća, tjedan, tjelovježba, tlak, tlapnja, tobože, ufanje, unatoč, upala, urar, vjetrokaz, vrč, vrhnje, zapučak, zemljovid, žbukati, žlica...⁴³

U *Rječniku hrvatskosrpskoga književnog jezika/Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (Zagreb - Novi Sad, 1967.) htjelo se pokazati da su i kroatizmi srpske riječi, kao što su i

⁴¹ Isto kao 38 str. 10

⁴² Isto kao 38 str. 35

⁴³ Isto kao 38 str. 35-36

srbizmi hrvatske riječi. Uglavnom, gdje god je bilo moguće, za tipičnu hrvatsku riječ uz hrvatsku se potvrdu navodila i srpska, i obratno.

Tako se za **cestu** uz više hrvatskih (A. G. Matoš, A. Neimarević) daje i jedna srpska potvrda (Veljko Milićević), a za **cestara** dana je samo srpska potvrda (Ćopić).

Za riječi **hodočastiti**, **hodočašće**, **hodočašćenje**, **hodočasnik** nalazimo samo hrvatske potvrde (Starčević, Krešić, Leskovar, Ćipik, Kiš), a za pridjev **hodočasnički** (Milorad Surep Panić) donosi se samo srpska potvrda.⁴⁴

Slično je i s glagolom **dvojiti** u značenju **sumnjati** (Starčević, Šenoa), s imenicom **dvojba** (A. Šenoa, Bogoboj Atanacković) i s pridjevom **dvojben** (Šenoa).

Ipak za riječi **ćudoređe**, **glazba** i sve njihove izvedenice u tom rječniku nalazimo samo hrvatske potvrde bez i jedne srpske (V. Novak, Kumičić, Leskovar, Marinković, Kaleb...)⁴⁵

Na kraju Težak zaključuje da nisu jednostavna mjerila po kojima se sigurno ustanovljuje što je kroatizam, a što srbizam. Ne treba zaboraviti da imamo zajedničkih općeslavenskih, južnoslavenskih, općeštokavskih riječi koje jesu zajedničke, ali nisu istoznačnice te im nije ista uporabna vrijednost u hrvatskom i srpskom jeziku. Što je nekoć pripadalo i srpskom jeziku, danas je samo kroatizam (npr. *tisuća*). A ne mora se ni hrvatski jezik odreći riječi koja se možda prije pojavila u srpskom nego u hrvatskom jeziku ako druge hrvatske riječi za određeni pojam nemamo.

Ipak, ne dopuštamo najezdu nehrvatskih riječi, ali ne zato što bismo se bojali srpskih, engleskih ili kojih drugih jezičnih uljeza, nego zato što ne želimo da nam oni potisnu, izbace iz uporabe istoznačne hrvatske riječi.

8.2. Srbizmi

Riječju **srbizam** obuhvaćamo “prepoznatljiv element srpskog jezika preuzet u hrvatski jezik“, ali često se tom imenicom krsti i turcizam, i rusizam, i staroslavizam, i pokoji europeizam. Razlog je tomu što su spomenuti **-izmi** tipičniji za srpski negoli za hrvatski jezik, a i to što su nam mnoge riječi nehrvatskoga podrijetla stizale preko srpskoga jezika.⁴⁶

⁴⁴ Isto kao 38 str. 36

⁴⁵ Isto kao 38 str. 36

⁴⁶ Isto kao 38 str. 162

8.2.1. Slovopisne i pravopisne razlike⁴⁷

U prvom redu potrebno je istaknuti ćirilčno pismo nasuprot latiničnomu. Naime, ćirilica je bila nekoć i hrvatsko pismo, u Dalmaciji (Poljički statut, Povaljska listina), Hercegovini i Bosni. Zbog svojih posebnih obilježja nazvana je bosančicom ili hrvatskom ćirilicom.

Unatoč čvrstom nastojanju da se na području pravopisa postigne jedinstvo, ono nije dosljedno provedeno ni u novosadskom pravopisu 1960. pa su npr. Hrvati i dalje smjeli tuđa imena pisati onako kako ih pišu narodi kojima ta imena pripadaju (Goethe, Moliere, Shakespeare), Srbi prema svom izgovoru (Gete, Molijer, Šekspir).

8.2.2. Glasovne razlike⁴⁸

Što se tiče glasovnih razlika, tu je ekavski odraz jata nasuprot jekavskomu. Isticano ekavsko zajedništvo srpskoga jezika i kajkavskoga narječja samo je djelomično jer se u kajkavskim govorima takvo *e* izgovara zatvoreno, a često i dvoglasno (liepe, leipo). I zbog ikavskih i jekavskih likova u hrvatskoj ekavici razlikuju se srpski govori od hrvatskih čakavskih, kajkavskih i staroštokavskih ekavskih govora.

Postoji i srpska književna ijekavica, ali pravogovorno se razlikuje od hrvatske jekavice po dvosložnom odnosno jednosložnom izgovoru dugoga **ě: ije-ie**.

U srpskome je česta zamjena jedrenika **h** zvonačnicima **v** ili **j**: *duvan, gluv, kijati* (duvan, gluv, kuvati). Ima i drugih zamjena glasova: *prolećni – proljetni, sretan – srećan, letnji – ljetni, uopšte – uopće* i dr.

Također jedna od razlika je izostanak glasa **t** u zamjenicama: srpsko *ko, neko, niko* prema hrvatskomu *tko, netko, nitko* itd.

Uočljive su glasovne razlike u preuzimanju riječi grčkoga podrijetla. *haos – kaos, hemija – kemija, hirurg – kirurg, jeretik – heretik, varvarin – barbarin* i dr.

⁴⁷ Isto kao 38 str. 162-163

⁴⁸ Isto kao 38 str. 163

8.2.3. Naglasne razlike⁴⁹

Naglasnih razlika ima mnogo, a navest će se nekoliko tipičnih parova (prvi parnjak srpski – drugi hrvatski): *diòba – dioba, ispèci – ispeći, vúci – vůci, izvúci – izvūci, imámo – imāmo, želímo – žèlīmo* i dr.

8.2.4. Oblične razlike⁵⁰

Za srpski jezik karakteristična je nesklonidbenost prvoga člana u imeničnim svezama tipa *čiča Toma* (onda i *Čiča Tomina koliba*). To se prenosi i na tuđa imena i prezimena: pjevanje *Majk Đžegeera*, film *Volt Diznija*; hrvatski - pjevanja *Mikea Jaggera*, film *Walta Disneya*.

Srbizmima danas smatramo posuđenice muškoga roda na **-a**: *biciklista – biciklist, diplomata – diplomat, humanista – humanist* i dr.

Za srpski nije tipično sklanjanje brojeva **dva, tri, četiri**.

Znatan je broj razlika u tvorbenim oblicima te u rodu i broju imenica (prvi član u paru srpski, drugi hrvatski):

arhiva – arhiv, drška - držak, fotelja – fotelj, front – fronta, ispravka – ispravak, jezgro – jezgra, kokoš – kokoška, ljubičica – ljubica (hrv.ljubičica – deminutiv), *minut – minuta, odsustvo – odsutnost, opravka – popravak, pešadija – pješaštvo, planeta – planet, scenario – scenarij, sekund – sekunda, senka – sjena* (hrv.sjenka – deminutiv), *sudija – sudac, sveska – svezak, teritorija – teritorij, toplota – toplina, ubica – ubojica, vežbanka – vježbenica* i dr.

Za srpski jezik tipičan je prefiks **sa-** (*saborac, saradnik, saučenik*), a za hrvatski **su-** (*suborac, suradnik, suučenic*).

Nadalje, za srpski jezik tipičan je završetak **-če** u deminutivnih imenica srednjega roda kada znače stvar: *kofeče, lonče, pramče, prozorče, sanduče* (hrv. *kovčežić, lončić, pramić, prozorčić, sandučić*).

Pridjevni sufiks **-ski** stoji u srpskom nasuprot **-ni** u mnogim posvojnim pridjevima: *autobuski – autobusni, baletski – baletni, operski – operni, subjekatski – subjektivi* i dr.

U većine glagola tuđega podrijetla za srpski je karakteristično **-isati, -išem** (definisati, definišem) i **-ovati, -ujem** (regaovati, reagujem) nasuprot hrvatskomu **-irati, iram** (definirati,

⁴⁹ Isto kao 38 str. 163

⁵⁰ Isto kao 38 str. 163-164

definiram, regirati, regiram). Tako i *brojati* nasuprot hrvatskomu *brojiti* te *crći, maći, taći* nasuprot *crknuti, maknuti, taknuti*.

8.2.5. Sintaktičke razlike⁵¹

Među sintaktičkim srbizmima ističe se dakanje, tj. zamjena infinitiva veznikom **da** i prezentom: *Moram da idem – Moram ići*. Pogotovo nam je tuđa zamjena futura prvoga takvom spregom: *Ja ću da dođem – Ja ću doći*.

Srbizmom se može smatrati i uporaba futura drugoga svršenih glagola: Ako budeš to učinio, pogriješit ćeš – umjesto: Ako to učiniš, pogriješit ćeš.

Može se uočiti i utjecaj srbizma **lagati** u sprezi s akuzativom umjesto dativom (*ne laži me – ne laži mi*).

Sintaktičke se razlike pojavljuju i u uporabi nekih prijedloga i veznika: *Idem kod bake – Idem k baki. Idem za Zagreb – Idem u Zagreb*. Veznik **pošto** u hrvatskom ima samo vremensko, a ne i uzročno značenje, kao kod Srba: *Ne posećujem kafane pošto mnogo radim – umjesto: Ne posjećujem kavane jer mnogo radim*.

Ovoj vrsti razlika pripada i srpska redukcija značenja mjesnih priloga **gdje, kamo, kuda** i njihovih korelativa (*ovdje, ovamo, ovuda*): *Gde ideš? – Kamo ideš?*

8.2.6. Rječničke razlike⁵²

Najbrojnije su razlike u rječniku, što pokazuju razlikovnici P. Guberine i K. Krstića, J. Ćirilova, V. Brodnjaka i istraživanja B. Vančika, S. Ristića, J. Benešića i dr.

Težak iznosi samo manji niz primjera rječničkih razlika raspoređenih u tri-četiri tipa:

Prvome tipu rječničkih srbizama pripadaju riječi koje osim zanemarivih iznimaka nisu prodrle u hrvatski jezik: *blagodariti* (zahvaljivati), *časovnik* (ura, sat), *ćurka* (pura), *gleđ* (caklina), *ljiljak* (šišmiš), *obim* (obujam, opseg), *polen* (pelud), *prečnik* (promjer), *sem* (osim), *sprat* (kat), *trougao* (trokut), *vajar* (kipar), *unezveren* (uznemiren, uplašen, zbunjen).

Drugome tipu pripadaju riječi koje se u manjoj ili većoj mjeri pojavljuju u hrvatskoj jezičnoj praksi iako ih ne preporučujemo kao neutralno, stilsko neobilježeno blago hrvatskoga standardnoga jezika: *čulo* (osjetilo, ćutilo), *isturiti* (ispružiti, istaknuti, izbaciti, izbočiti), *izvitoperiti* (iskriviti), *klackanje* (njihanje, ljuljanje), *nadležni* (pretpostavljeni), *niska*

⁵¹ Isto kao 38 str. 164-165

⁵² Isto kao 38 str. 165-166

(niz, niza), *pomeriti* (pomaknuti), *pozadi* (odostraga, otraga, iza), *saobraćaj* (promet), *saznanje* (spoznaja), *sijalica* (žarulja), *tapšati* (pljeskati, lako udarati), *ubijediti* (uvjeriti), *uprostiti* (pojednostaviti), *uvažen* (ugledan), *vazduh* (zrak), *zelenaš* (lihvar, kamatar).

Trećem tipu pripadaju riječi koje u srpskom jeziku imaju jedno, a u hrvatskome drugo značenje: *čigra* (Hrvatima vrsta galeba, Srbima zvrk); *kruna* (hrv. krošnja); *lice* (hrv. samo obraz, srp. – i čovjek, osoba); *odložiti* (hrv. odgoditi, odlažu se samo – stvari, a u srpskome se odlažu i radnje, zbivanja: sjednice, sastanci itd); *riješiti* (hrv. mjesto toga – odlučiti, inače – naći rješenje, odgonetnuti, osloboditi se čega), *sipati* (hrv. samo sipke tvari, a ne i tekućinu, koja se toči, lijeva, lije), *ugao* (hrv. ugao izvana, a kut iznutra).

Mnogi srbizmi ujedno su i hrvatski dijalektizmi jer se rabe i u nekim hrvatskim dijalektima: *čuvaran* – *štedljiv*, *hiljada* – *tisuća*, *kreč* – *vapno*, *talas* – *val*, *duvati* – *puhati*, *sahrana* – *pogreb ili pokop*, *saučešće* – *sućut* i dr.

Težak ističe da su srbizmi koji se mogu naći u djelima hrvatskih književnika, stilski obilježeni. U književnoj umjetnosti pisac iskorištava riječi, domaće i strane, standardne i nestandardne, prema svojim stilskim, izražajnim potrebama. Zato neki srbizmi pripadaju i hrvatskom jeziku, ali ne u neutralnom, nego u stilski obilježenom, ekspresivnom priopćavanju.

8.3. Rusizmi

Srpski je jezik bogatiji rusizmima budući da su Srbi otvoreniji utjecajima ruskoga jezika, te je često bio njihov prijenosnik u hrvatski jezik. Vrlo su bliske veze srpskoga i ruskoga jezika, zato se olako rusizmi proglašuju srbizmima. U osamnaestom stoljeću srpski su književnici pisali slavenosrpskim, zapravo, rusko-slavenskim jezikom. Obilježja tog jezika vidljiva su iz naslova njihovih djela: Jovan Rajić, *Istorija raznyh6, slavenskih6 narodov6 naipače Bolgar6, Horvatov6 i Serbov6 iz tmy zabvenija izjataja* (iz tame zaborava izuzeta); Dositej Obradović, *Ezopove i proćih6 raznih6 basnotvorcev6 s6 razlićnih jezika na slavenoserbski jezik prevedene, sad6 prvi red6 s6 naravoućitelnimi poleznimi izjasnjenijami i nastavljenijami izdate i serbskoj junosti posvećene* BASNE.

Pisci 19. st. koji su prijanjali uz narodni srpski jezik također nisu izlazili iz okrilja ruskoga jezika: *Lukiana Mušickog6 stihotvorenija*, *Joakima Vuića, slavenoserbskoga*

spisatelja *Živopisanije i čerzvičajna njegova priključenija* (Životopis i neobični njegovi doživljaji).⁵³

Unatoč tomu, Težak ističe da se nikako svi rusizmi ne mogu pripisati srpskom utjecaju. Prvo, nije lako utvrditi je li neka riječ uzeta iz ruskoga ili crkvenoslavenskoga jezika. Drugo, u 19. stoljeću hrvatski su jezikoslovci i književnici obilno posuđivali i prilagođavali ruske riječi budući da su bili očarani ruskom književnošću.

Zlatko Vince, pozivajući se na Maretića, navodi preko 160 riječi što ih je Šulek iz ruskoga unio u hrvatski jezik. Među njima i ove: *blagoglasje, čin, činovnik, izraziti, lični, mašta, načelo, nagrada, obrazovati, odličan, odsutan, opasan, osnova, pobornik, poriv, poslovice, posjetiti, prisutan, predložiti, predgovor, proizvod, pukovnik, raspoloženje, razočarati, riješiti, sopćiti, savjet, stepen, strast, suprug, točka, udav, umjestan, uobraziti, usavršiti, uslov, zanimati, zbornik*.⁵⁴

U Maretićeve pregledu Šulekovih rusizama treba razlikovati različite razine ruskosti tih posuđenica. Neke od njih su iskonski hrvatske riječi, primjerice **čin**. **Čin** i **činiti** praslavenske su riječi i prvotna su im značenja **red, stavljati u red**. Potvrde u hrvatskom jeziku potječu iz 13. st. Vrančić je zabilježio **činiti** i **činjenje**, a Belostenec uz **čin** (*actus, gestus, actio, operatio; činjenje, tvorenje, redenje*), **činječ se, činjenje, činjen, vučinjen, činitel** (tvoritel, vučinitel, delavec, delovnik, tvornik, zgraditel), **činitelica**, donosi glagol **činim, činiti** na dva i pol stupca s četrdesetak primjera.⁵⁵

Porodica je tih riječi i danas brojna: *način, začin, zločin, učinak, čimbenik, činitelj, činjenica, načiniti, učiniti, pričinjati se* i dr.

Ako je koje značenje imenice čin ruskoga podrijetla, onda je to samo ono kojim se imenuje hijerarhijski stupanj, rang: **vojnički čin**. Tu je očuvano iskonsko slavensko značenje – **red**.⁵⁶

Ruskom su utjecaju podlegli hrvatski pisci prihvativši lik **savjet** (prema ruskom **sovet**) mjesto svoga **svjet/svit**. Vrančić je zabilježio imenicu **svit** (consilium) i glagol **svitovati** uz četiri latinske natuknice: admonere, consiliare, suadere i se consultare (svjetovati se). Belostenec ima ekavski glagol **svetujem, svetoval sem** (*consilio*), ali i ikavske imenice: *consiliarius – svitnik, conciliatrix – svitnica, consilium – svit, svitovanje*.⁵⁷

⁵³ Isto kao 38 str. 169

⁵⁴ Isto kao 38 str. 170

⁵⁵ Isto kao 38 str. 170

⁵⁶ Isto kao 38 str. 170

⁵⁷ Isto kao 38 str. 171

U riječima **blagolasje, izraziti, mašta, načelo, nužda, odličan, otmjen, poslovica, predgovor, predložiti, proizvod, prosvjeta, raspoloženje, strast, strog, suprug, točka, zbornik** malo tko prepoznaje posuđenice. One su danas neprijeporno hrvatsko rječničko blago bez kojega bi nam jezik bio siromašniji.⁵⁸

No uz rusizme koji su postali nezanemarivim dijelom hrvatskoga književnog jezika, Težak ističe kako ima i nepotrebnih, štoviše – štetnih riječi, jer ne obogaćuju jezik, nego ga osiromašuju. Takve su riječi: **snabdjeti, snabdijevati, snabdjevač**, koje su neko vrijeme bile potisnule naše **opskrbiti, opskrbljavati, opskrbljivač**, zatim je tu i **uslov, usloviti, uslovno**, pred kojima su uzimali **uvjet, uvjetovati, uvjetno** te **stepen, postepeno, stepenice, stepenište**, zbog kojih i danas u jeziku nekih govornika i pisaca nemaju pristupa, **stupanj, postupno, stube, stubište** i njihove izvedenice. Neki rusizmi pripadaju razgovornom jeziku i stilski su obilježeni, primjerice – **dozvola (dopuštenje, dopusnica odobrenje), dozvoliti (dopustiti, odobriti)**, a neki su se snažno potvrdili u hrvatskoj književnosti, npr. – **ozariti – obasjati, zasjati**, biti kao **obasjan unutarnjim žarom** (Ujević, Šegedin, Kolar, I. G. Kovačić), iako je bilo nastojanja da se zamjeni glagolom ožariti (Kumičić, Kolar).⁵⁹

Neki rusizmi samo se iznimno nađu u hrvatskih pisaca (**prenebregnuti, prenebregavati – zanemariti, zanemarivati, propustiti, propuštati, izbjegavati**), ali nekima se uistinu bez potrebe razbacuju osbito političari i sindikalisti, a za njima se povode i novinari. Takvu sindikalno-političarskom rječniku pripada pridjev **neprikosnoven** i prilog **neprikosnoveno**. Štetni su zbog toga što im se ne zna pravo značenje, a ni iz konteksta nije uvijek lako pogoditi na koje od više značenja misli pisac ili govornik.⁶⁰

Ruski pridjev **neprikosnovenny** znači u prvome redu **nedodirljiv**, Klaić ga proglašava staroslavenizmom. U Brodnjakovu razlikovniku taj je pridjev označen brojkom 2, što znači da je riječ od 1918. sustavno nametana te istiskivala odgovarajuću hrvatsku riječ. Navodi joj se više zamjena: **koji je iznad svega, koji ničim nije ograničen, koji ne podliježe običnim zakonima, nepovrediv, neprijeporan**. Klaić dodaje još i zamjenu **nedostiživ**, Anić – **apsolutan**. Značenjski je to vrlo razvedena riječ. Prema primjerima koji se opet sve češće pojavljuju u tisku i javnim nastupima mogli bismo nanizati i ova značenja: **nepogrješiv, samostalan, suveren, najviši, nesumnjiv, nedosežan, neupitan**.⁶¹

⁵⁸ Isto kao 38 str. 171

⁵⁹ Isto kao 38 str. 171

⁶⁰ Isto kao 38 str. 171-172

⁶¹ Isto kao 38 str. 172

Težak zaključuje da upravo zbog tolikoga mnoštva značenjskih razlika riječ postaje neprozirna, nejasna pa se često čitatelj uzalud domišlja njezinu točnu značenju u danom kontekstu. Pretjeranom uporabom iste riječi stil nam postaje monoton i zamoran, ali i sadržaj nejasniji i siromašniji. I što je najgore, polako guramo svoje riječi u zaborav.

9. Hrvatski naš (ne)podobni

U ovom jezičnom savjetniku Težak obilježuje jednu sudbinsku značajku hrvatskoga jezika: probijanje između njegove političke počudnosti i nepočudnosti, koje se nastavlja i u slobodnoj državi Hrvatskoj. Pojedinci koji su nekoć podržavali ideju jezičnoga srpsko-hrvatskoga bratstva i jedinstva ponovno joj se vraćaju optužujući nas zbog jezičnoga nacionalizma. Težak ističe da se odlučno suprotstavlja inojezičnim nasrtajima ne zbog ksenofobičnih osjećaja već radi zaštite i spašavanja hrvatske riječi kojoj prijete zaborav i zabran. Inače, za ovu je knjigu karakteristično da su gotovo svi odlomci u prvom poglavlju *Hrvatski na povijesnoj vjetrometini*, a koji govore o povijesnim nazivima hrvatskoga jezika, nazvani tako da u sebi sadrže zamjenicu naš (*Hrvatski naš (ne)podobni, Hrvatski naš slovinski, slovenski, slavonski i slavenski, Hrvatski naš ilirski, Hrvatski naš hrvatski, Hrvatski naš na ilirsko-hrvatskosrpskoj prekretnici, Hrvatski naš hrvatskosrpski, Hrvatski naš hrengleski, Hrvatski naš globalni, internacionalni, kozmopolitski*). U tim je odlomcima Težak još jedanput prikazao kontinuiranu razvojnu liniju hrvatskoga jezika, koji je tijekom povijesti bio na vjetrometini i mnogi su mu htjeli zametnuti ime i samosvojnost, ali je on uvijek bio, i bit će, naš jezik, dakle jezik hrvatskoga naroda.⁶²

Nadalje, Težak se pita zbog čega nas napadaju i optužuju za jezični nacionalizam kada branimo svoj jezik, a to isto rade i Francuzi, Nijemci, Mađari, Irci, Slovaci i brojni drugi narodi. Pita se kako to da nam govore da je „obrana nacionalnog jezika jezični šovinizam“⁶³ Mogli bismo se složiti s profesorom Pranjkovićem i potvrditi kako je riječ o knjizi koju čine tri raznolike sastavnice - jezičnosavjetnička, „ladanovska“ i kulturnopovijesna.

9.1. Riječi izricanja standardne i nestandardne

U blago hrvatskih riječi ubrajaju se posuđene, dijalektne i žargonske riječi. Premda njihovom neuporabom standardni jezik ne bi previše gubio, dobru stilistu mogu poslužiti kao veoma izražajna sredstva. Težak navodi niz najčešćih posuđenica: *aludirati* (riječima posredno ciljati na koga ili što), *apelirati* (pozivati koga da što učini), *apostrofirati* (obratiti se komu u govoru, osloviti koga, naglasiti u govoru), *debatirati* (raspravljati), *demantirati*

⁶² Dragica Dragun, Hrvatski naš... Stjepko Težak, *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* br. 18, Filozofski fakultet, Osijek, 2007. str. 132-133

⁶³ Stjepko Težak, *Hrvatski naš (ne)podobni*, Školske novine, Zagreb, 2004. str. 6

(opovrgnut), *diktirati* (kazivati u pero, zapovijedati), *diskutirati* (raspravljati), *informirati* (obavijestiti), *deklarirati* (izjaviti, proglasiti), *dezinformirati* (krivo obavijestiti), *propagirati* (promicati, smišljeno širiti ideje, poruke), *referirati* (izvijestiti), *telegrafirati* (brzojaviti).⁶⁴

Hrvatske zamjene navedene u zagradama pokazuju nam da nam navedene posuđenice nisu prijeko potrebne. Naši stručnjaci (i nestručnjaci) olako daju prednost tuđicama pa radije diskutiraju, informiraju, deklariraju, ekspliciraju i referiraju iako umiju i raspravljati, obavještavati, izjavljivati, objašnjavati i izvještavati.

Npr.⁶⁵ Božić, *Osjetio je da ga ton njegova šurjaka uzrujava, iako ne aludira ni na koga neposredno.*

Begović, *Ah, vi apelirate i na patriotizam. Jest, jest, pravo imate.*

Perković, *Gospodin je tvorničar sjedio za radnim stolom i diktirao nešto djevojci, koja je stenografirala za svojim stolićem.*

Matoš, *U drugim srećnim zemljama propagiraju ideje Slobodne Misli duhovi prvoga reda.*

Gdjekad je posuđenica kraća, izravnija ili u stručnoj praksi uvrježenija te tvorbeno razvedenija pa ju ne treba pod svaku cijenu odbacivati. Tako zbog uvrježenosti i neistoznačnosti ne ćemo prestati *citirati*. Prema lat. *citare* - podražiti, pozvati, napominjati, pjevati - imamo *citirati, citat, citatni, citatoman, citatomanija* i teorija *citatnosti*.⁶⁶

Tuđi su nam jezici napučili i žargonske i dijalektne rječnike pa naši šatrovci ne govore, nego *briju, foliraju* (lažu, izmišljaju, tal. *folia* - bajka, izmišljotina), *parlaju* (tal. *parlare* - govoriti), *spikaju* (engl. *speak* - govoriti), *šatraju, šatriraju* (lažu, obmanjuju), *šprehaju* (njem. *sprechen* - govoriti).⁶⁷

Težak upozorava da nam neke posuđenice nisu prijeko potrebne budući da za njih imamo istoznačne hrvatske riječi.

⁶⁴ Isto kao 54. str. 176

⁶⁵ Isto kao 54 str. 176-177

⁶⁶ Isto kao 54 str. 176

⁶⁷ Isto kao 54 str. 177

9.2. Glagol na čelu duge povorke

Kada se govori o pridjevu **blagoglagoljiv**, rječnik Leksikografskoga zavoda i Školske knjige (2000.) preporučuju bolje zamjene: *govorljiv, brbljav i pričljiv*. Brodnjak u svom razlikovniku (1991.) dodaje i *slatkorječiv*. Anić ga smatra stilski obilježenim – ironičnim, a kao istoznačnice dopisuje mu *blagorječiv, krasnorječiv* (1991.). Prema današnjoj našoj uporabi pridjeva **blag** (koji je mirne čudi, koji je umjeren, koji nije pretjeran, koji nije oštar; ugodan, nježan, mio i dobar) u prvi mah nije lako povezati ironiju i blagost, a ni progon pridjeva *blagoglagoljiv* nije prihvatljiv, barem ne zbog stilske učinkovitosti toga pridjeva.⁶⁸

Naime u srpskome su jeziku složenice kojima je prvi član *blago* češće (blagodaran mj. zahvalan, blagodušan mj. dobrodušan, blagotvorac mj. dobrotvor, blagovremen mj. pravovremen), ali ni u suvremenom hrvatskom jeziku nisu prerijetke: blagodat, blagdan, blagoslov, blagostanje, blagonaklon, blagotvoran, blagozvučan). Pod ruskim utjecajem naša književnost romantizma, realizma i moderne upravo vrvi takvim složenicama: blagoćudan, blagodatan, blagoglasje (sklad, harmonija), blagohlepno, blagoizvoliti, blagoličan (pristao, lijep), blagopokojni i dr.⁶⁹

Donekle se razlikuju od svih tih riječi ove: *blagohlepan, blagoljuban, blagonosan, blagopun* jer je onima prvi član prilog (blago = nježno, ugodno), a ovima imenica (blago = bogatstvo, zlato, dragocjenost). Blago je i usklik kojim se nekome želi dobro.

Novak, *A tako se netko blago dotakne ruke Barčičeve*.

Preradović, *Blago svome kod svojega po okrilju i zadruzi*.

Kovačić, *Njegovo biće lebdilo je u nekom blagovoljnom polusnu*.

Kaleb, *Kum podigne debelom rukom skute ogrnjača i nehotice drži se blagonaklono*.

Kolar, *Mora da je posebna sreća živjeti u takvoj blagoglagoljivoj magli*.⁷⁰

Težak ističe ironijski pomak koji je očit u Kolarovoj rečenici, a također je skriven i u naslovu ovoga članka. Naime *glagol* sam po sebi danas više nije toliko glagoljiv, govorljiv, koliko bi se iz naslova moglo zaključiti.

Glagol je danas u hrvatskom jeziku lingvistički naziv za riječ kojom se izriče radnja, stanje ili zbivanje s mogućnošću obilježavanja vremena i osobe. Osim u gramatičkim izrazima *glagolski oblici, načini, vremena i osobe, neoglagoljena* ili *bezglagolska rečenica*, korijen je očuvan i u filološkom nazivlju: *glagoljica, glagoljički, glagoljaš, glagoljati*. Glagol **glagoljati**

⁶⁸ Isto kao 54 str. 123

⁶⁹ Isto kao 54 str. 123

⁷⁰ Isto kao 54 str. 123

osim stručnoga značenja: služiti se galgoljicom u bogoslužju ima i suvremeno: puno govoriti, mnogo pričati. Tako je pomalo ironično povezan i s pridjevom *blagoglagoljiv* jer iz iskustva znamo da blago znači – nježno, ugodno, dobro, a te se osobine baš i ne kriju u mnogorječivosti. Naprotiv, mnogoslovlje je nerijetko krinka za praznoslovlje, a obilje riječi vole rabiti i sijači mržnje, svadljivci i verbalni ubojice.⁷¹

Praslavenskom ***gol-gol**, koji je glagolu iskon, etimolozi pripisuju zvukoopisno podrijetlo, a prvotno mu je značenje **govor**. Tu onomatopejsku iskonsku vezu glagol ima s imenicom **glas** i sa svima njezinim brojnim potomcima.

U crkvenoslavenskom jeziku *glagoljQ* (govorim) jest naziv za slovo **g** jer je u starom jeziku *glagoliti* značilo *govoriti*. Danas *glagolati*, *glagoljati* i *glagoljiti* u tom značenju mogu imati samo stilsko (povijesno, ironično, šaljivo ili kakvo pjesničko) obilježje.

Vojin Jelić, *Brzopleto (je) glagolao*.

Stanislav Šimić, *Glagolja se o pravopisnoj vanjštini jezika i o modi riječi*.

Tin Ujević, *Kiša rominja, glagolji*.

U skladu je s glagoljenjem i jednako stilski obilježeni pridjev **glagoljiv** (govorljiv, razgovorljiv, brbljav).⁷²

Profesor Težak navodi glagol kao zanimljivog predvodnika povorke drugih riječi, posebice glagola koji potpuno ili djelomice upadaju u njegovo iskonsko značenjsko polje.

9.3. Standard – Što je to?

Stjepko Težak u ovome članku nastoji odgovoriti na pitanje što je to udžbenički standard. Kako nam je neizbježna riječ **standard** doplovila iz engleskoga govornog oceana, korisno je razmotriti njezino rodoslovno stablo. Krošnja mu je danas veoma razgranata zahvaljujući indoeuropskom korijenu ***sta-**, koji je i danas, i glasovno i značenjski, prepoznatljiv u latinskom *stare* i hrvatskom **sta(ja)ti**, dakako i u drugim romanskim i slavenskim jezicima, te možda nešto manje zoran u germanskima, npr. njem. *stehen*, *stellen*, *Stand*, *Stall* i u starogrčkome *histemi*, *systema*. O vezi s neeuropskim jezicima svjedoči završni član složenih naziva zemalja u nekim azijskim jezicima: *Afganistan*, *Hindustan*, *Pakistan*, *Turkestan*, *Turkmenistan*, *Uzbekistan* pa i tursko ime za Hrvatsku – *Hrvatistan*.⁷³

⁷¹ Isto kao 54 str. 124

⁷² Isto kao 54 str. 124

⁷³ Isto kao 54 str. 90

Od praslavenskih **sta-*, **st6-*, **sto-* danas u hrvatskom imamo mnoštvo prefikslnih složenica: *stati*, *stajati*, *izostati*, *nastati*, *nastajati*, *odustati*, *opstati*, *ostati*, *nestati*, *postati*, *posustati*, *prestati*, *pristati*, *rastati se*, *stanovati*, *sustati*, *zaostajati*, *stajalište*, *stalak*, *stan*, *stanica*, *stanište*, *stanovnik*, *stanje*, *samostan*, *stas*, *gorostas*, *izostanak*, *nedostatak*, *nestalnost*, *postaja*, *pristanak*, *rastava*, *ustanak*, *dostojan*, *nestašan*, *stavljati*, *predstaviti*, *stav*, *dostavljač*, *nastava*, *nastavak*, *podstava*, *predstava*, *sastavnica*, *ustav*, *zastava*, *dostavni*, *neizostavan*, *ostavinski*, *predstavljajući*, *rastavni*, *ustaški*, *ustavni*, *zaustavni*...⁷⁴

Istoga su korijena i stočarske riječi *stado* i *staja*. Ali dok se prva čvrsto uvriježila na hrvatskom jezičnom tlu, drugoj je, praslavenskoj izvedenici, *jaka*, čak prejaka suparnica *štala*, istoga korijena, ali njemačkoga glasovnoga obilježja. Inače prijenosi iz susjednih jezika prinosi su i nestandardnomu rječniku: *štacija* (tal. postaja, stanica), *štacun* (tal. trgovina, prodavaonica), *stand* (njem. tržišno mjesto), *stelung* (njem. položaj), *štender* (njem. stalak) itd.⁷⁵

Bujanjem znanosti i tehnike iz latinskog se prakorijen **sta* širio diljem Europe, a onda i svijeta, pa u različitim glasovnim inačicama obilno napučio i hrvatski rječnik: *stator*, *statika*, *statist*, *statistika*, *stativa*, *statua*, *statura*, *status*, *statut*, *stabilan*, *sistem*, *sistematizacija*, *asistent*, *egzistencija*, *inzistirati*, *institut*, *konstitucija*.

Veći dio tih riječi Hrvati su mogli prihvatiti izravno iz latinskoga jer im je taj jezik do polovice 19. st. bio i službeni saborski jezik. U novije vrijeme i zaboravljeni latinizmi oživljuju dolazeći preko Amerike i Engleske. Instancu/instanciju prihvatili smo odavna, ali *instant kavu* pijemo odnedavna zahvaljujući engleskomu *instant coffee*. I latinski *instans* i engleski *instant* znače hip, tren, časak, pa je onda navedeni engleski izraz, u kojemu *instant* ima službu pridjeva, lako shvatiti kao u hipu skuhanu, hitro pripravljenu kavu. A ako nam je ipak toliko drag taj uvoz, uključimo ga u našu sintaksu pa kupujmo i pijmo *instantnu kavu*.⁷⁶

Težak zaključuje da standard ipak nije tolika ugroza hrvatskom jeziku, barem ne na području sintakse. U englesko-hrvatskoj verziji ta imenica ima dvije natuknice: 1. *standard* – zastava, barjak, visoki stup. 2. *standard* – mjerilo, standard. U rječnicima tuđica saznajemo da je standard: norma, mjerilo, pravilo, prosjek, razina, obrazac, uzor, osnovna mjera ili težina po kojoj se određuju druge mjere ili težine. Standard može biti visok i nizak. Izvedenice su pridjev *standardan* i glagol *standardizirati*. Tu je još *standardologija* sa *standardolozi*. Za standard uglavnom nemamo točnije i bolje jednorječne hrvatske zamjene. I norma i propis i

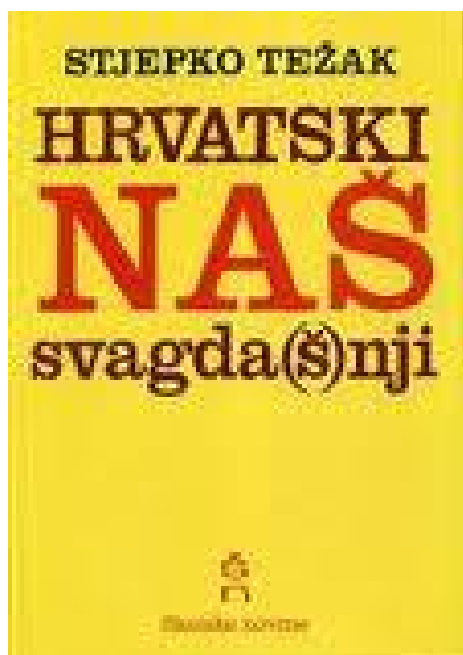
⁷⁴ Isto kao 54 str. 90

⁷⁵ Isto kao 54 str. 91

⁷⁶ Isto kao 54 str. 91-92

pravilo i uzor, čak i ideal, sudjeluju u određivanju standarda, ali mu ne mogu biti istoznačnim zamjenama.

Spominje se najčešće životni, društveni, ekološki i jezični standard, a sad je izazvao prijepore udžbenički standard. Društveni je standard objašnjiv sintagmom: životne materijalne i duhovne prilike pojedinca i društva, a i jezični se standard može protumačiti kao sustav jezičnih norma. Teže je pitanje: Što je standardni udžbenik? Obični, prosječni, tipični, klasični, pravilni, normirani? Može se standardizirati format knjige, tip slova, grafička oprema, ali je li to važno? Može se propisati sadržaj i opseg gradiva, ali to se rješava sustavom znanja koji bi trebalo uspostaviti prije udžbenika. A didaktičku koncepciju i metodičke postupke ne treba propisivati. Na toj razini, dakako utemeljenoj na dostignućima odgovarajućih znanosti, poželjno je stvaralaštvo koje ne podliježe unaprijed zadanim propisima. Jesmo za standarde i u životu, i u školi, i u jeziku, ali za one koji popravljaju, unapređuju, usavršavaju, život, školu i jezik.

Slika 1 Hrvatski naš svagda(š)nji

Slika 2 Hrvatski naš (ne)podobni

Slika 3 Hrvatski naš osebujni

10. Zaključak

Jezični savjetodavni rad, ukoričen u ove četiri knjige, predstavlja nam Stjepka Težaka kao vrsnog jezikoslovca koji gradi koju obrađuje pristupa znanstveno, a savjete daje prije svega argumentirano i lingvistički točno. Jezični savjetnici Stjepka Težaka savjetodavnoga su karaktera te su pretežito sastavljeni od prerađenih ili dopunjenih članaka objavljenih u *Školskim novinama*, *Jeziku* i drugdje. U savjetnicima Težak podsjeća na uporabne mogućnosti na različitim razinama standardnoga jezika (znanstvena, popularnoznanstvena, strukovna, književnoumjetnička, razgovorna), a gdje treba i na razinama dijalektnoga, žargonskoga, regionalnoga, mjesnoga priopćavanja. Poseže za etimološkim podacima, povijesnojezičnim primjerima i obavijestima o stilističkim vrijednostima pojedinoga jezičnoga znaka. Odlučno se suprotstavlja inojezičnim nasrtajima na hrvatski jezik, radi zaštite i spašavanja hrvatske riječi koju nepotrebna tuđica tjera u zaborav. U Težakovim se člancima umješno i uspješno kombiniraju širenje znanja o hrvatskome jeziku, jezične pouke, promicanje načela jezične kulture, spoznaja o funkcionalnoj, prostornoj i vremenskoj razgođenosti hrvatskoga leksika s purističkim, a gdje je potrebno i purifikatorskim preporukama. Težak je pisao o naravi hrvatskoga jezika i njegovu odnosu prema srpskomu i ostalim slavenskim jezicima, o pravopisnim poteškoćama i dvojabama, o svojim hrvatskim prethodnicima u jezičnom savjetodavstvu, o novim, ali i o nepravredno »proskribiranim« i zbog toga prividno zastarjelim riječima, o posuđivanju i posuđenicama, o tvorbi riječi i hrvatskim nestandardnim i substandardnim idiomima, o osebujnoj naravi jezika (lijepe) književnosti. Iako su mu u tome na pomoć bili dobro poznavanje hrvatskoga jezika i mijena u hrvatskome sociolingvističkom pjezažu, ipak se ne smije smetnuti s uma činjenica da je Težaku savjetodavcu od velike pomoći ponajprije bio vlastiti rad: gramatičarski, tekstološki, stilistički i metodički. Njegovim je djelovanjem jezična građa postajala primjerena i razumljiva ne samo jezičnim znalcima nego svima koji se zanimaju za „hrvatski naš svagda(š)nji“, kojima je važno znati „hrvatski naš podobni ili nepodobni“, koji ne žele zaboravu prepustiti „hrvatski naš osebujni“.

1. Literatura

1. Dragun, D. Hrvatski naš...Stjepko Težak, *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* br. 18: 128-134, Filozofski fakultet, Osijek, 2007.
2. *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Pergamena, Zagreb, 2001.
3. Lisac, J. Stjepku Težaku u spomen, *Croatica et Slavica Iadertina* III: 417-421, Zadar, 2007.
4. Pavličević-Franić, D. U spomen, Stjepko Težak, *Jezik* 53.4: 121-128, Zagreb, 2006.
5. Težak, S. *Hrvatski naš svagda(š)nji*, Školske novine, Zagreb, 1990.
6. Težak, S. *Hrvatski naš osebjuni*, Školske novine, Zagreb, 1995.
7. Težak, S. *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*, Tipex, Zagreb, 1999.
8. Težak, S. *Hrvatski naš (ne)podobni*, Školske novine, Zagreb, 2004.

2. Ostali izvori

1. http://.metapedija.org/wiki/Stjepko_Težak (pristup: 10.1.2012.)